

Лілія Підгорна

“РОМАНТИЧНА ДОБА” УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ: ЗАУВАГИ ДО ЗАПИСУВАННЯ ФОЛЬКЛОРУ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА ТА ІЗМАЇЛА СРЕЗНЕВСЬКОГО

Зосереджено увагу на проблемах багатства і широти жанрової палітри, класифікації і систематизації зібраного матеріалу у візії М. Максимовича та І. Срезневського. Окреслено методи і прийоми фіксації фольклорних текстів (за матеріалами збірника М. Максимовича (1827) та за виданням І. Срезневського (“Запорозькі старожитності”) (1833). Закцентовано увагу на маловідомій статті І. Срезневського “Погляд на пам’ятки української народної словесності” (1834).

Ключові слова: систематизація, класифікація, фіксація, заклиналильні пісні, перекази, М. Максимович, І. Срезневський.

Етапною значущою подією в історії української фольклористики став 1827 рік, що був ознаменований виходом у світ збірника М. Максимовича “Малоросійські пісні”. Безперечно, зібрання фольклорного матеріалу відзначалося багатством і широтою жанрової палітри, класифікацією і систематизацією зібраного матеріалу, теоретичним висвітленням терміна “дума” і поглибленням його інтерпретації у наступних збірниках, продовженням інтересу своїх попередників (зокрема, Н. Цертелєва) у справі фіксації важливого жанру національної пісенності українців – дум.

М. Максимович в автобіографії пояснював історію появи свого першого збірника пісень, для роботи над яким він “простудював” і граматику Й. Дубровського, і словник Вука Караджича: “В січні 1827 року я витримав магістерський екзамен. Утомлений цим екзаменом, я взяв відпустку на 21 день і, відгулявши масляну в Малоросії у батьківському домі, повернувся в Москву з багатим ужином малоросійських пісень. Упродовж Великого посту написав я магістерську студію «Про системи рослинного царства» і, опублікувавши її, захистив 30 червня. У той час уже друкувалися мої «Малоросійские песни» з поясненнями і порівняльним словником, для якого я впродовж канікул прочитав і слов’янську граматику Дубровського, і сербський словник Вука Степановича... І вийшли вони тоді у велику славу, і у нас, на Русі, і в західній Слов’янщині” [1, с. 331]. Отож М. Максимович був добре обізнаний зі слов’янським контекстом, а відповідно збірник пісень мав не лише український резонанс, а і слов’янський. Сам же вчений у “Передмові” до пісень підкреслював значущість українських народних пісень і ставив їх на перше місце серед пісенності інших слов’янських народів, яку він характеризує “своєю вишуканістю”: “З таким образом думок я звернув увагу, – писав М. Максимович, на ці предмети в Малоросії і на перший раз видаю вибір пісень цієї старовини, думаючи, що вони будуть цікаві і навіть у багатьох відношеннях корисними для нашої словесності – будучи абсолютно упевненим, що вони мають безперечно перевагу і між піснями племен слов’янських займають одне із перших місць” [2, с. III].

Щодо настанов фіксації і публікації текстів усної народної словесності М. Максимович у “Передмові” до першого видання пісень залишив нам цікаві розмірковування про те, як зберігати пам’ятки народної культури, зацентовував на тому, що твір усної народної словесності втрачає свій первісний вигляд у процесі роботи над ним, важливого значення надавав варіантності.

М. Максимович зазначав, що у процесі усної передачі тексту пісні з уст в уста відбувається низка змін: “Переходячи з уст в уста, вони (пісні. – Л. П.) часто лишуються багатьох віршів, чи вони змінюються; часто пісні не доспівають, чи навіть перемішуються; таким чином, поступово відходять від первісного вигляду” [2, с. XIX–XX]. Звичайно, учений розумів усю складність втрати автентичного вигляду тексту. На думку Б. Кирдана, М. Максимович “вважав за необхідне друкувати текст у виправленому вигляді, а не в тому, у якому записав чи одержав від інших збирачів” [4, с. 58].

Про “творчу лабораторію” роботи над текстами і прагненням збереження їх, сам учений коментував так: “Я старався узгоджувати суперечності; доводилося зводити інколи дві в одну, або одну ділити на дві; я вибирав як знаходив подібні з правильним змістом і наскільки розумів – з духом і мовою народною” [2, с. XX]. Учений бажав показати “відомі скарби народної поезії у справжньому вигляді” [2, с. XX].

Добираючи тексти пісень до збірника, М. Максимович керувався естетичною привабливістю тексту та добром текстів, у яких знаходять відображення думки, почуття, переживання,

настрої, радощі, веселощі і сум повсяк-денного життя народу: “Тому дотримувався суворого вибору і розташовував пісні, що прекрасні по красоті поетичній, чи ті, що показують образ думок, побут домашній і т. п.” [2, с. XX–XXI].

Важливого значення М. Максимович надавав варіантам текстів, що свідчить про поширення і багатство зібраного матеріалу, зазначаючи, “яких (варіантів. – Л. П.) у мене зібрана доволі велика кількість” [2, с. XXXVI].

Звичайно, М. Максимович висловлював подяку всім тим, хто доправляли йому зразки творів усної народної словесності: у “Передмові” до збірника він згадає князя Цертелєва, Єлизавету Богачевську, “які допомогли йому тим, що доставили пісні і дали свої поради” [9, XXXVI]; Павлові Лузанову, від якого вдалося одержати пісню “У полі криниченька, холодна водиченька”; І. Снегирьову, що передав для публікації пісню “Ой плавала сіра утка по воді, кликала вона матінку ік собі”. З примітки до пісні довідуємося про цей факт: “За цю прекрасну пісню зобов’язаний я моєю вдячністю п[анові] професору І. М. Снегирьову, завдяки працям якого багато народного стало вже відомим” [4, с. 215].

Брав матеріал М. Максимович із “Львівського пілігрима” (2 пісні) і п’ять пісень, що розташовані у додатку, отримані від професора Віленського уні-верситету – Івана Лобойка. Маємо згадку і про заклиральні пісні: “Зразки таких мені показував покійний Зоріан Ходаковський, після котрого залишився відомий запас для видання малоросійських пісень” [2, с. XIV]. Авторитетний дослідник проблем історії української фольклористики Роман Кирчів висловив припущення, що зразки заклиральних пісень М. Максимовичу потрапили до рук значно пізніше, ніж був виданий збірник 1827 року: “Але ми не маємо жодної відомості, чи був той «запас» уже тоді доступний М. Максимовичу (дещо пізніше він був у його руках), і чи щось із нього потрапило до виданого збірника. Думаємо, що якби це було би так, то, як і в усіх інших подібних випадках, це було б відповідним чином зафіксовано” [5, с. 47].

Щодо жанрової палітри творів української усної словесності, М. Максимович робив акцент насамперед на думах (очевидно, під впливом праці польського дослідника К. Бродзинського “О народных песнях славян” // Вестник Европы. — 1826. — Июль-август. — С. 42–55).

Про резонанс українських дум у Європі, на думку дослідниці Ірини Ма-тяш, стало відомо завдяки появі цієї статті: “1926 року про українські думи як про поетично найдосконаліші серед усіх епічних пісень слов’ян завдяки польському науковцеві К. Бродзинському почула Європа” [6, с. 67]. Крім того, М. Максимович у “Передмові” звернув увагу на такі жанри фольклору – казки, прислів’я, балади, заклиральні пісні, танцювальні, любовні пісні, козацькі, гайдамацькі та ін.

Своєрідною настановою збирачам перлин української усної народної словесності звучать заклики збирати такі зразки для збереження їх для майбутніх поколінь: “Бажано, щоб хто-небудь із моїх земляків у Полтавській губернії чи ті, що живуть близько Києва, поспішив зберегти для словесності ці пам’ятки” [2, с. VIII].

З початком 1830-х років у групі харківських романтиків, що захоплювалися українським фольклором і проводили фіксацію творів української усної словесності, можемо назвати імена: О. Шпигоцького, Л. Боровиковського, Ф. Євецького, В. Росковшенка, А. Хиджеу, В. Пассека, проте найяскравішою постаттю виступав Ізмаїл Срезневський. Даючи характеристику цьому вченому й акцентуючи на інтересові у ці роки до старовини, літописів, інших історичних пам’яток, О. Пипін писав: “В ті роки, коли Срезневський переходив свою університетську школу, все доколичне життя було переповнене відгомонами української старовини. Жило ще багато історичних споминів: епічна поезія бандуристів і багата лірика були в повному розквіті, українські обичаї зберігано не тільки серед селян, але і в середній верстві, і в побуті українських поміщиків, серед старшого покоління кружляла українська книжна старовина, літописи й інші історичні пам’ятки, та із їхніх рук ці пам’ятки починали просто переходити в руки нових освічених кругів, що вивели їх потім в літературний світ” [7, с. 90-91].

У співавторстві з І. Розковшенком І. Срезневський у 1831 р. видав “Український альманах”. Значущість альманаху полягала у тому, що тут, окрім дев’яти українських народних пісень, були опубліковані нові варіанти двох дум, що їх записав І. Срезневський (“Утеча трьох братів із Озова” та “Олексій Попович”). За спостереженням Ф. Колесси, “В порівнянні із записами Цертелєва, тексти Срезневського повніші і многословніші” [8, с. 52].

Зацікавлення усною словесністю юного І. Срезневського виходять за межі українського контексту: він цікавиться словацьким фольклором, у результаті чого з’являються “Словацькі пісні” [9].

Цікавою але маловідомою працею в історії української фольклористики є стаття Миколи Маркевича “Українські мелодії” [10, с. I–XXIX], у котрій автор закликав фіксувати перекази, звичаї, обряди українського народу: “Мені подали думку описати перекази, звичаї, обряди, історичні події, повір’я і красоти видів Малоросії в невеликих піснях” [10, с. IV]. Учений подав описи русалок, весняної календарної обрядовості (веснянки), інтерпретував купальські пісні, жнивні пісні, продемонстрував добру обізнаність з вертепною драмою, жанрами зимового календарного циклу (колядки і щедрівки), подав портрети історичних діячів (Мазепи, Петра Конашевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького, Павлюка, Остряниці).

Важливою працею І. Срезневського, у якій видрукувані тексти українського фольклору, була збірка "Запорожская Старина", що виходила шістьма книгами між 1833 і 1838 роками. Ставлення до цієї пам'ятки в історії української фольклористики є неоднозначним через публікацію у ній фальсифікатів, які, за словами Ф. Колесси, "довгий час засмічували збірники українських народних пісень (напр. Максимовича з 1834 р.) та аж у 1870-х рр. діждалися критичної переоцінки з боку М. Костомарова та Антоновича й Драгоманова" [8, с. 53]. Однак проблема фальшування текстів усної народної словесності була актуальною у період романтичної фольклористики.

Які ж ідеї, настанови щодо зібрання і публікації зразків українського фольклору ставив перед собою І. Срезневський і як намагався їх реалізувати? Простежимо прийоми збирацької діяльності І. Срезневського. На жаль, не так багато інформації, що окреслює збирацьку роботу вченого та його інформан-тів ми маємо. Окремі роздуми – поради у царині фіксації текстів є у "Передмові" до "Запорожської Старини", частину інформації можна почерпнути з листування І. Срезневського з матір'ю, яке було опубліковано у "Киевской Старине" за 1901 рік. На початку "Передмови" вчений ставить мету, подібно і М. Маркевичу, досліджувати побут, звичаї і вподобання народу, одне слово, цікавитися старовиною: "знати старину Запорізьку, – побут, норів, звичаї, подвиги цього народу воїнів" [11, с. 5].

Щодо настанови, як потрібно записувати тексти усної народної творчості, головню думи та історичні пісні, на фіксації яких зосередив увагу І. Срезневський, то він "намагався" записувати "слово в слово" чи "майже так", дотримуватися "правильності змісту", звертати увагу на те, що у текстах знаходять відгомін "смаки і погляди" українського народу: "Думи і пісні Запорізькі... важливі для історика й етнографа. Підпорядковані музиці, будучи потверджені слово в слово, чи майже так, вони найменше піддавалися впливові часу, правильніше зберегли свій зміст, і, окрім свого змісту, цікаві як твори народні, що мають на собі відбиток смаку, думок, нахилів народу: вони є пам'ятками не тільки про старовину, але і старовини" [11, с. 14].

Однак цього "намагання" записувати "слово в слово" (як закликав Н. Цертелєв, "записувати "точно так", як вони заховаляся в народі" [12, ХХХVI]) не завжди вдалося дотримати. Як зауважила К. Грушевська: "...Срезневський сам заповів, що його тексти не матимуть тої точности, якої вимагаємо ми нині від записів народних творів" [12, с. ХХХVI].

Говорячи про відносну стабільність текстів усної народної словесності, все ж допускає думку про імпровізацію тексту виконавцем: "один бандурист скаже так, другий – інакше; критика pomoже відрізнити істину від домислу" [25, с. 9].

Важливого значення І. Срезневський надавав тим фактам, що ще не так багато у нас видано збірників фольклорних текстів (здає видання Н. Цертелєва і М. Максимовича). Тому вчений акцентував на значущості таких пам'яток для історії, адже вони є живими свідками певної історичної епохи. Саме такі причини спонукали вченого до фіксації зразків усної словесності. "Ця маловідомість пам'ятників поезії Запорізької і разом з тим впевненість у їхній користі для історії запорожців – спонукали мене зайнятися збором їх, і накінець я з допомогою багатьох осіб, що вважали моє заняття своїм сприянням після семирічної праці мав доволі значну кількість як дум і пісень, так і іншого роду переказів" [11, с. 17].

Безперечно, не всі матеріали вчений збирав самостійно. Багато текстів йому доставляли інші особи. Тому надзвичайно важливим було для вченого зберегти текст якомога "повнішим" і "правильнішим". Завдання, звичайно, не з легких. Адже у процесі роботи над текстом він стикався з низкою труднощів: "Я старався зі своєї сторони перевірити сам особисто все, що доставлено, виправити помилки, що знаходяться у різних списках, звірити списки, вибрати із них краще, – накінець зробити збірник свій наскільки це можливо повнішим і правильнішим" [11, с. 18].

Як і М. Максимович, І. Срезневський звертав пильну увагу на варіанти: "У цьому зошиті (йдеться про І ч. "Запорожської Старини". – Л. П.) поміщені оригінали пісень і дум, і варіанти" [11, с. 19].

Зауваживши, що вже М. Максимович у процесі фіксації творів української усної словесності брав до уваги особливості регіональних говірок (як і З. Ходаковський), то І. Срезневський пішов далі: він пропонував не залишати поза увагою етимологію слова. "Очевидно, Максимович вірно підслухав місцеву вимову... для користі самої мови не залишати без уваги етимологію" [29, 20].

Стосовно виконавців творів усної словесності, І. Срезневський надавав важливості бандуристам, яких порівнював зі скальдами, і зазначав, що "ці старики важливіші усяких літописів" [11, с. 8]. Він одним із перших звернув увагу на усні народні перекази, вважаючи їх важливим джерелом для вивчення історії народу, його смаків, уподобань. І. Срезневський першим у науковій думці зауважив, що в Україні є цехи бандуристів, із яких музиканти, виконуючи свої співи, мандрують селами і передають народові "окрушини" Запорізької старовини: "бродять із села в село і тішать народ своєю грою на бандурі, своїми печальними наспівами пісень і дум старовинних, своїми розповідями про минуле" [11, с. 8].

Щодо інформації про те, де, від кого і як записував учений твори усної словесності, маємо відомості, як ми вже зазначали, з листування вченого до матері.

В одному з листів І. Срезневський інформує, що місцем його записів були переважно села, через які він проїжджав і особливо Варварівка (вона згадана і в "Передмові" до "Запорожської

Старовини” – Варварівка на Днепрі). “Надбання мої про Україну дуже бідні: у Водолажському хуторі списав три пісні і одну думу; у Вишній п’ять пісень – і тільки. Правда, що пісні всі історичні, але всього мало; я очікував більше... Чув казку про Серп’ягу, що пояснила мені якнайкраще одну думу; чув декілька міфологічних переказів, записав дві сторінки приказок, вписав декілька слів у лексикон – ось і все” [11, с. 332]. Як бачимо, інформації небагато, вона загального характеру: пісень небагато, переважно історичного змісту. Впадає у вічі інформація про те, що чув “казку про Серп’ягу”. На це звернув увагу Б. Кирдан, зазначивши, що йдеться про відому думу про Серп’ягу і час появи її у І. Срезневського: “І. Срезневський чув «казку» про Серп’ягу, котра пояснила йому «одну думу» (йдеться про думу, котру в 1833 р. він опублікував у “Запорожській Старині” під назвою “Татарський полон Серп’яги” (Запорожска Старина, I, I, 82–86). Звідси випливає, що дума про Серп’ягу з’явилася у нього до 1832 р. [3, с. 84].

Щодо “творчої лабораторії фіксації текстів”, то інформація надто загальна: від кого зафіксовані зразки, яка природа запису (під диктовку чи спів), чи такий текст під диктовку відповідав співаному. Через кілька місяців матеріалів в ученого побільшало, і він образно називає матеріал “українською скринєю”: “Українська скриня моя виросла, чи краще сказати, підросла дуже прикметно” [13, с. 214].

“Живою пам’яткою минулого” [13, с. 221] назвав І. Срезневський свого інформанта Гречка, з яким спілкувався на предмет старовини, інший співрозмовник – вісімдесятирічний бандурист, який також дав ученому багато цікавої інформації, в результаті чого І. Срезневський “списав декілька дум і пісень старовинних” [13, с. 223].

Б. Кирдан дав таку оцінку збирацької діяльності І. Срезневського: “15 березня того ж року (йдеться про 1832 рік. – Л. П.) І. Срезневський зустрічався з 80-річним бандуристом, від якого багато довідався: ...У цьому листі І. Срезневський вперше повідомив про те, що він записав від бандуриста декілька старовинних пісень. На жаль, він не назвав ні імені бандуриста, ні звідки він родом; не перелічував також і записаних від нього дум і пісень. Відомості ці були б дуже важливими під час вивчення “Запорожської Старини” [3, с. 85].

Цікаві розмірковування щодо процесу створення нових українських пісень (одним із перших в українській фольклористиці учений порушив питання значущості новотворів), проблемам імпровізації у ході виконання текстів, тематичному розмаїттю і багатству українських дум, пісень, казок (подав їхню класифікацію), прислів’їв, приказок, замовлянь присвятив свою маловідому статтю “Погляд на пам’ятники української народної словесності. Лист до професора І. М. Снегирьова” (1834) [14, с. 134–150].

Порушуючи проблему новотворів у фольклористиці, вчений з’ясовує і показує процес творення нових текстів української усної словесності: українки часто при виконанні якоїсь роботи створюють пісню, яка спочатку немає ні розміру, ні загального змісту, але все це поступово з’являється: “Потрібно віддати честь українкам між ними не рідкість знайти тих, що володіють здатністю складати пісні; і між українцями немало майстерних імпровізаторів, особливо із ремісників, чумаків і бандуристів. Перші – великі майстри створювати пісні анакреонтичні, останні дуже легко переходять у думи, казки моральноповчальні, а інколи й міфічні. Звичайно, всі ці імпровізації можуть подобатися ... тільки тоді, коли їх співає сам автор; але зате із пісень і дум, що удостоєні пам’яті народної, як багато істинно прекрасних, що проникнуті глибоким, непідробним почуттям, оживленим звуками, що торкають серце” [14, с. 138].

У 1846 році І. Срезневський одержав записи від М. Костомарова, А. Метлинського, П. Куліша, маючи на меті видати спільний збірник [15, с. 403–404]. У цьому листі були висунуті вимоги до співавторів. Невідомо, хто написав ці вимоги. Б. Кирдан припускає, що їхнім автором був І. Срезневський [3, с. 128]. А можливо, що авторство вимог могло належати і П. Кулішеві, оскільки це його лист до О. Бодяньського. У правилах ставилися такі вимоги:

- урахування всіх варіантів;
- вказівка на те, де і хто записав пісню;
- недопущення складання зведених варіантів [15, с. 404].

Можливо, врахувавши всі ці зауваги, яких бракувало для записів І. Срезневського, він і сам написав ці правила. Та кому б не належало їхнє авторство, поява таких “настанов” була важливим “поступом” в історії української фольклористики.

Література

1. Киевская Старина. — Т. 86. — 1904. — Сентябрь. — С. 331.
2. Максимович М. Предисловие / М. Максимович // Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. — Москва, 1827. — С. III.
3. Кирдан Б. Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX в. / Б. Кирдан. — Москва : Наука, 1974. — С. 58.
4. Малороссийскія песни, изданныя М. Максимовичем. — Москва : В Типографіи Августа Семена, 1827. — С. 215.
5. Кирчів Р. Маніфест української фольклористики / Н. Кирчів // Народна творчість та етнографія. — 2008. — № 6. — С. 47.
6. Матяш І. Студії з думознавства (1818–1931). Історіографічний нарис / Ірина Матяш // Народна творчість та етнографія. — 2008. — № 6. — С. 67.

7. Пыпин А. История русской этнографии. Том. III. Этнография малорусская / А. Пыпин. — Санкт-Петербург : Типография М. Стасюлевича, 1891. — С. 90-91.
8. Колесса Ф. История української етнографії / Ф. Колесса / НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; передмова Т. А. Скрипник. — К., 2005. — С. 52.
9. Срезневский И. Словацкія песни / И. Срезневский. — Харьков, 1832.
10. Украинскія мелодіи. Соч. Ник. Маркевича. — Москва : В Типографии Ав-густа Семена, 1831. — Предисловіе. — С. I-XXIX.
11. Запорожская Старина. Издание Измаила Срезневского. — Харьков : В Университетской типографии, 1833. — Часть I. — Кн. I. — С. 5.
12. Грушевська К. Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти №№ 1-13; вступ Катерини Грушевської. — К. : ДВУ, 1927 // Катерина Грушевська. Вибрані праці: у 3 т. — Донецьк : Норд-Прес, 2007. — Т. 1. — С. XXXVI.
13. Киевская Старина. — Т. 73. — 1901. — Июль-август. — С. 214.
14. Срезневский И. И. Взгляд на памятники украинской народной словесности. Письмо к профессору И. И. Снегиреву / Уч. зап. МУ. — 1834. — Ч. VI. — № 4. — С. 134-150.
15. Лист П. Куліша до О. Бодяньського від 21 серпня 1846 р. // Киевская Старина. — 1897. — Сент. — С. 403-404.

In this article main attention is converged on the problems of richness and latitude of the palette of genres, classification and systematization of the compilation of assembled materials in the visions of M. Maksymovych and I. Sreznev'sky. In the article was made an attempt to outline the methods of fixation of the folklore texts (by the materials of the digest by M. Maksymovych (1827) and the publication by I. Sreznev'sky ("Zaporozhskaya Starina") (1833). The attention was accented on the little-known article by I. Sreznev'sky "The view on the remembrances of Ukrainian national literarity" (1834).

Key words: systematization, classification, fixation, incantatory songs, legends, M. Maksymovych, I. Sreznevsky.